

ר' יחיאל שמשוני

"נעשה ונשמע"

"נעשה ונשמע" – הפירוש המקובל והבעיות שהוא מעורר

פרק כ"ד בספר שמות הוא אחד המקומות העיקריים בתורה בו מודגשת המחלוקת הידועה בין שתי גישות פרשניות. גישתו של רש"י שנווט את הכלל "שאינ מוקדם ומאוחר בתורה" וגישתו של הרמב"ן שמתמיד בדרכו הפרשנית הטוענת שהתורה נכתבה בהתאם לסדר הכרונולוגי של המאורעות¹. אין הכוונה לעסוק במאמר זה במחלוקת הזו אך מכיון שהנושא של דברינו הוא "נעשה ונשמע" אי אפשר גם להתעלם ממחלוקת זו. לכן נקדים ונאמר כי אנו מאמצים לצורך הנושא את גישת רש"י² וההתייחסות לפרק הזה היא שהוא מתאר מאורעות שארעו ודברים שנאמרו קודם עשרת הדברות בד' סיון.

ובכן בפרק זה בפסוק ז' אומרת לנו התורה "ויקח ספר הברית ויקרא באזני העם ויאמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע" דברים אלה של העם "נעשה ונשמע" הפכו לביטוי מפורסם והם נתפסין בפשטות כהתעלות גדולה של העם שהקדים נעשה לנשמע כלומר קבל על עצמו באופן חד משמעי את הציות למצוות ה' עוד לפני ששמע מה למעשה מצווים אותו.

ובאמת בגמרא במסכת שבת מובאות כמה מימרות שקושרות כתרים לעם ישראל על ההתבטאות הזו:

"דרש רבי סימאי בשעה שהקדימו ישראל נעשה לנשמע באו ששים רבוא של מלאכי השרת לכל אחד ואחד מישראל וקשרו לו שני כתרים אחד כנגד נעשה ואחד כנגד נשמע וכיון שחטאו ישראל ירדו מאה ועשרים ריבוא מלאכי חבלו ופירקום".

ובהמשך הגמ' שם:

"למה נמשלו ישראל לתפוח לומר לך מה תפוח זה פריו קודם לעליו אף ישראל הקדימו נעשה לנשמע".

בבחינה יותר מעמיקה של הדברים מתעוררים מספר קשיים:

א. השאלה המרכזית בענין זה היא מהותית ורעיונית אמנם נכון שיש להתפעל מהתעלותם של בני ישראל והסכמתם לקבל על עצמם את כל מצוות ה' באופן מידי אך האם לא עדיף לעיין קודם בדברים לראות על מה מדובר ולאחר מכן להכריז על

1. מחלוקת זו מופיעה למעשה כבר במכילתא והובאה ברמב"ן שמות כה, א.

2. שמות כד, א, ד"ה ואל משה אמר.

הקבלה והציות. זה אמור להיות הרבה יותר בטוח מבחינת העתיד, מבחינת ההתמודדות עם הקיום היומיומי של המצוות, כי ברור שאינו דומה מי שמקיים הוראות וציויים שהבין את פרטיהן ומשמעויותיהן לזה שעושה כן רק משום שנצטווה. ואכן שאלה זו נשאלה ע"י צדוקי אחד שאמר לרבא בגמ' שם, "עמא פיזא דקדמיתו פומייכו לאודנייכו אכתי בפחזותייכו קיימיתו, ברישא איבעיא לכו למשמע אי מציתו קבליתו ואי לא, לא קבליתו. אמר ליה: אנן דסגינן בשלימותא, כתיב בן תומת ישרים תנחם".

הצדוקי טוען שהעם היה פיזי מדי באמירת נעשה ונשמע, היה עליו קודם לשמוע ולבדוק האם ביכולתו לעמוד בדרישות ואח"כ להתחייב, רבא עונה לו תשובה "אמונית" על פי באורו של רש"י "התהלכנו עמו בתום לב כדרך העושים מאהבה וסמכנו עליו שלא יטענו בדבר שלא נוכל לעמוד בו' כלומר רבא אינו נכנס לדיון רעיוני-לוגי עם הצדוקי אלא עונה לו שאמונת העם בהקב"ה היא אמונה שלימה ולכן היה ברור להם שיוכלו לעמוד בהתחייבות.

ב. שאלה נוספת היא האם מבחינה פרשנית הבעת המלים נעשה ונשמע באופן הזה היא הבנה הכרחית. הרשב"ם שהוא כידוע גדול הפרשנים אומר "נעשה מה שדיבר וגם נשמע מה שיצונו עוד מכאן ולהבא ונקיים" כלומר הרשב"ם טוען שאין הכרח לבאר את ההתבטאות הזו של העם באופן שמשמעותו היא קודם כל נעשה כל מה שנצווה, לאחר מכן גם נשמע. הרשב"ם מחלק בפירוש בין המלה נעשה שמתייחסת למה שכבר שמענו – מה שדיבר ובין המלה נשמע שמתייחסת למה שנצווה בעתיד. גישה זו של הרשב"ם מתחזקת כאשר מעיינים בפסוק ג' למעלה "ויבא משה ויספר לעם את כל דברי ה' ואת כל המשפטים ויען כל העם קול אחד ויאמרו כל הדברים אשר דבר ה' נעשה". כלומר המצב הוא לא כפי שניתן להתרשם שבני ישראל אמרו נעשה ונשמע כשאינם יודעים על מה מדובר, בתמימות גמורה. אלא כבר שמעו חלק מהמצוות. כלומר ההתעלות של העם באמירת נעשה ונשמע אינה התעלות מוחלטת מכיון שבסך הכל כבר חלק מה"נשמע" שמתואר בפסוק בזמן עתיד הוא כבר בבחינת שמעו בעבר.

ג. במדרש שיר השירים רבהי על הפסוק כתפוח בעצי היער מובאים הדברים הבאים:

"ר' אחא ב"ר זעירא אמר תרתי. אמר חדא – התפוח הזה מוציא ניצו קודם לעליו כך ישראל שבמצרים הקדימו אמנה לשמועה הה"ד: "ויאמן העם וישמעו כי פקד ה' את בני ישראל וכי ראה את עניי ויקדו וישתחוו".

3. רש"י שם מציין שמדובר על שבע מצוות בני נח שבת כבוד אב ואם פרה אדומה ועוד כלומר זרו כבר מרכיב די נכבד במצוות ולא דווקא מה"קלות" וה"פשוטות".

4. שהש"ר פרשה ב' ס"ק י'.

5. שמות פרק ד' פס' ל"א.

ר' אחא ב"ר זעירא אמרי חורי – מה התפוח הזה ניצו קודם לעליו כך ישראל בסיני הקדימו עשייה לשמיעה שנאמר נעשה ונשמע.

כלומר על פי דברי המדרש אותה רמה של התרוממות והתעלות של הקדמת עשייה לשמיעה היתה כבר במצרים כאשר משה ואהרן באו לעם שהיה בעבדות מוחלטת ובחוסר תקווה ואמרו לו שהם שליחי ה'. וגם שם המדרש מסתמך על כך שבפסוק הנ"ל המילים ויאמן העם מופיעות לפני המלה וישמעו.

והנה האבן עזרא בפסוק הנ"ל מתעלם לחלוטין מסדר המילים וכנראה גם מדברי המדרש ואומר שם ויאמן – אחר ששמעו כי פקד ה' עמו כי הגיע הקץ האמור לאברהם. כלומר האמונה היתה לאחר השמיעה. התמוה הוא שאותו סגנון של הקדמת נעשה לנשמע ש"מזכה" את העם בתשבחות כה רבות בפרשת משפטים, אינו זוכה כמעט לשום התייחסות בפרשת שמות והרי הקדמת אמונה לשמיעה במצב של בני ישראל בעבדות מצרים צריכה להיות גדלות הרבה יותר משמעותית מזו שבמעמד הר סיני לאחר נסים גלויים של יציאת מצרים וקריעת ים סוף וכדו'. אלא שכנראה בביטוי נעשה ונשמע טמון משהו יותר משמעותי מעצם ההקדמה של הנעשה לנשמע.

ד. כבר הזכרנו לעיל דרשת רבי סימאי במסכת שבת המתארת שששים ריבוא מלאכי השרת קשרו שני כתרים לכל אחד מישראל ולאחר שחטאו ירדו 120 ריבוא מלאכים ופירקום. בהמשך הסוגיה שם במס' שבת אומר רבי אלעזר:

"בשעה שהקדימו ישראל נעשה לנשמע יצתה בת קול ואמרה להן מי גילה לבני רז זה שמלאכי השרת משתמשין בו דכתיב ברכו ה' מלאכיו גבורי כח עושי דברו לשמוע בקול דברו ברישא עושי והדר לשמוע'."

אנו רואים שבשתי המימרות הללו יש איזכור של מלאכי השרת שתי המימרות מתארות את התעלותו של העם והאמצעי להדגשת ההתרוממות הזו של העם היא דימוי או קרוב למלאכי השרת אם על ידי קשירת כתרים על העם באמצעות המלאכים ואם על ידי שימוש בתכונה של המלאכים גבורי כח ועושי דברו לשמוע בקול דברו. הנקודה הזו של הדגשת נקודת המלאכים בהקשר הזה של נעשה ונשמע טעונה הסבר נוסף במיוחד כשמדובר במעמד של קבלת עול מצוות ע"י העם שזו למעשה קבלה "אנושית" ולא שמימית כידוע תורה לא ניתנה למלאכי השרת ואלה אין להן יצר הרע. עוד שאלה שיש מקום לדון, מה בהקשר למימרא של רבי סימאי מדוע כאשר אמרו בני ישראל נעשה ונשמע ירדו שששים ריבוא מלאכים וקשרו שני כתרים לכל אחד אך כאשר חטאו ירדו 120 ריבוא מלאכים וכל אחד נטל מבני ישראל כתר אחד⁶.

6. שאלה זו נידונה בתוספות במסכת שבת דף פ"ח. ד"ה ירדו ותוס' מתרצים אותה בשני אופנים.

פתח מתחת ל"ש" זו כמובן צורה נדירה יוצאת מן הכלל שדורשת הסבר

בבראשית פרק מ"ט פסוק ב' אומר יעקב "הקבצו ושמעו בני יעקב ושמעו אל ישראל אביכם" המלה ושמעו מופיעה פעמיים ומעוררת קושי בפסוק. אונקלוס תרגם את הפסוק באופן הבא: "אתכנשו ושמעו בני ישראל וקבילו אולפן מן ישראל אבוכון" כלומר המלה הראשונה מתורגמת בהוראה הרגילה של שמיעה או הקשבה אך המלה השניה זוכה להגדרה מיוחדת – קבילו אולפן.

נראה שיש הוראה נוספת לפעל ש.מ.ע. ואולי זו איננה ממש הוראה חדשה אלא שהעמקה במשמעות של חלק מההוראות הקיימות. המשמעות היא עיון מדוקדק ומתמשך, הבנה לאורך זמן, כלומר הפעל מתיחס למשך זמן רחב ולא ליחידת זמן מוגדרת. ונראה שכל המקומות שצוינו לעיל כבעייתיים מבחינת הוראת הפעל הזה מתבארים באופן הזה.

כאשר מצווים את הדיינים אומרים להם שמע בין אחיכם ושפטתם צדק. על מנת לשפוט דין צדק צריך לעיין היטב ולהקשיב לאורך זמן לאשר מתרחש בין אחיכם. אי אפשר להסתפק רק בשמיעת העובדות או הנתונים המתיחסים למקרה זה או אחר וזהו המובן של הפעל שמע בצורתו המיוחדת בפסוק הנ"ל ולכן בכל יתר המקומות מופיע שמע יחד עם תשמעו, אם תשמע, על מנת ללמדנו באיזה אופן תשמעו באופן של שמע באופן מתמשך מדוקדק עיוני, לא באופן חפז ורגעי.

באותו אופן נסביר את דברי בני ישראל למשה קרב אתה ושמע או את הפסוקים בישיעיהו: "הטה ה' אזנך ושמע". יש פה פניה מיוחדת המבקשת שמיעה לאורך זמן עיונית מעמיקה כי זה מה שדרוש לעם באותו הקשר.

כן גם נבאר את הפסוק בבראשית "הקבצו ושמעו בני ישראל ושמעו אל ישראל אביכם". ה"שמעו" הראשון זו שמיעה טכנית, הקבצו על מנת להקשיב זאת הקריאה הכללית לעצם ההתכנסות, אבל ה"שמעו" השני הוא במובן של עיינו באופן מדוקדק ומתמשך בדברים שיאמרו לכם.

ב. הפעל ש.מ.ע. במקרא

לפעל ש.מ.ע. במקרא שלשה מובנים מקובלים:

- א. שמיעה טכנית כלומר הפעולה הבסיסית של חוש השמיעה, בדרך כלל כאשר ההוראה של הפעל היא במובן הזה יופיע בתרגום גם הפעל שמע, לדוגמא הפסוק וישמע יתרו וכו' מתורגם ושמע יתרו.
2. שמיעה במובן של קבלת הדברים וציות להם. לדוגמא הפסוק המפורסם בשמואל הנה שמע מזבח טוב ושם התרגום הוא לפעל ק.ב.ל. כלומר במשמעות של קבלה.
3. שמיעה במובן של הבנה כמו בפסוק והם לא ידעו כי שומע יוסף כי המליץ בינותם מבאר רש"י מבין לשונם.

ישנם כמה מקומות במקרא שהפעל שמע מופיע בצורות בלתי שגרתיות

ובאותם מקומות קשה להלום אותו ולבאר את הפסוקים על פי אחד מהמובנים דלעיל.

בספר דברים פרק א' פס' ט"ז "ואצוה את שופטיכם בעת ההיא לאמר שמע בין אחיכם ושפטתם צדק בין איש ובין אחיו ובין גרו' הפסוק הזה זה המקום היחיד בתנ"ך שבו מופיע הפעל שמע בצורה של שמע באופן עצמאי, כלומר בלי הצירוף של שמע תשמע, שמע אשמע שמע תשמעו וכו'. בדרך כלל, כאשר מופיע בתורה הצרוף של שמע תשמעו או שמע תשמע חז"ל דורשים את הכפילות כמו בפרשת והיה אם שמוע אם תשמע בישן תשמע בחדש וכדו'.

גם רש"י וגם אבן עזרא מעירים ומזכירים את הדמיון למלה זכור כלומר שימוש בהווה או שם הפעל לצורך צווי. אך ברור כי צורה ייחודית זו של הופעת הפעל דורשת הסבר.

בדברים פרק ה' פסוק כ"ד אומרים בני ישראל למשה "קרב אתה ושמע". במדבר פרק כ"ג פסוק י"ח "קום בלק ושמע". במלכים ב' ובישיעהו "הטה ה' אזנך ושמע".

ויש עוד שתי דוגמאות לצורה הזאת של ושמע בחטף וזו כוונתו של אונקלוס במילים וקבילו אולפן.

על פי אותה דרך יבואר הביטוי נעשה ונשמע באופן אחר מהמקובל. ועל ידי זה יוסרו הקשיים שהעלנו בחלקם הראשון של הדברים. המלה נעשה שהוקדמה לפועל נשמע, כוונתה היתה לבאר שהפעל נשמע שמופיע כאן מופיע בהוראה של שמע של עיון מדוקדק ומתמשך בדברים. מהי הדרך לעיין באופן מדוקדק ומתמשך במצוות, הדרך היא דרך העשייה דרך הקיום בפועל. כלומר בני ישראל אומרים להקב"ה אנחנו נשמע כל מה שנצטווה בדרך של נעשה, בדרך של רצף והתייחסות לכל פרט. תפקידה של המלה נעשה בביטוי הזה הוא להסביר את הוראתה המיוחדת של המלה נשמע. ההתעלות של העם והתשבחות שזכה להם הם לא כפי ההבנה הפשוטה והמקובלת על הציות הסתמי שקודם לשמיעה, אלא על ההבנה שלהם, שכאן דרושה שמיעה מיוחדת ממושכת ורצינית והנעלה שבהתעלות זו, היא ההבנה שלהם שזה אפשרי רק תוך כדי עשייה.

על פי הבנה זו יש לומר שבפס' ג' בפרק כ"ד באמת נאמרו לעם כל דברי ה' וכל המשפטים, והעם קיבל באופן עקרוני ואמר כל הדברים אשר דבר ה' נעשה, זאת אמרו באמת מתוך אמונה כפי שהסביר רבא לצדוקי אבל בפסוק ז' העם מבהיר שהשמיעה למה שעוד יצטוו בעתיד כפי שהסביר הרשב"ם תתבצע באופן מיוחד תוך כדי עשייה כי זו השמיעה הראויה לספר הברית שמשם קרא באזניהן.

7. יש לשים לב שבפס' ז' מודגש וקרא באזני העם לעומת פס' ג' שכתוב ויספר לעם. הדבור באזני משמעותו פרט יתר והדגשת יתר. יעויין בנצי"ב בריש פרשת ויגש "ידבר נא עבדך דבר באזני אדוני".

דרך זו מבארת היטב את המדרש בשיר השירים ואת הפסוק בשמות ד' ל"א. שם באמת כל מה שיש לפנינו זו הקדמה טכנית של המילים ויאמן העם למילים וישמעו ולכן האבן עזרא לא מתייחס לזה ונוקט בדרך פרשנית מקובלת שאומרת האמינו לאחר ששמעו. גם המדרש שכן התייחס, הבין שיש הבדל בין פסוק זה לפסוק במשפטים בו נאמרו המילים "נעשה ונשמע" ולכן יש במדרש שתי דרשות כשהשניה היא דרגה מעל הראשונה. בדרשה הראשונה מודגש בלשון המדרש "הקדימו אמנה לשמיעה", וכאן כוונתו לעצם ההקדמה במילים, אז אפשר לדרוש אך אפשר גם להתעלם כפי שעשה האבן עזרא. אבל בדרשה השניה המדרש מדגיש הקדימה עשיה לשמיעה כאן כבר אי אפשר להתעלם כי כאן ההדגשה אינה על ההקדמה אלא על העשיה כאשר לשמיעה מוקדמת עשיה דוקא, היא מורה לנו כל ההתעלות הגדולה שבהבנת הדרך הנכונה של השמיעה.

רמה זו של התרוממות שבה מבינים בני ישראל שהעשיה היא היא הדרך לחיזוקה ולליבונה של השמיעה, הגישה ששזרת כל הזמן עשיה מעשית עם שמע עם לימוד זוהי גישה שמזכה את העם בקירוב ובדימוי למלאכי השרת. ההתמדה בעיון מדוקדק ומתמשך בדברי ה' תוך כדי עשיה ממשית זו דרישה מאד קשה מבשר ודם, ולכן זה רז שמסור למלאכי השרת. מכאן גם נבין טוב יותר מדוע בקשירת הכתרים יש מלאך אחד לכל אדם מישראל ובנטילתם לאחר החטא יש שני מלאכים. כשהעם מבין שהנעשה הוא חלק בלתי נפרד מהנשמע, שאלו שני כתרים שקשורים ושזורים זה בזה מלאך אחד יכול לקשור את שניהם. אבל כשיש חטא כשיש פרידה מהנעשה אז אין חיבור בין שני הכתרים ואז צריך מלאך לכל אחד מהכתרים⁸.

8. יעריין בדברי המהר"ל בחידושי אגרות שם.